

Vargáné Drewnowska Ewa
METAFORÁK EGY SAJTÓDISKURZUSBAN: NÉMET,
LENGYEL ÉS MAGYAR NYELVŰ KOMMENTÁROK
PARALLELVIZSGÁLATA

Metaphern in einem Pressediskurs: Paralleltextranalyse deutsch-, polnisch- und ungarischsprachiger Kommentare

Im Unterschied zu den meistens einzelsprachorientierten linguistischen Analysen des Presse-Diskurses zum Kosovo-Krieg führe ich im vorliegenden Beitrag eine interlinguale und interkulturelle Paralleltextranalyse durch. Im Rahmen des Beitrags befasste ich mich lediglich mit einem Aspekt einer umfangreichen empirischen linguistischen Untersuchung, und zwar mit metaphorischen Konzepten, die die Intertextualität in ausgewählten deutsch-, polnisch- und ungarischsprachigen Kommentareinstiegen bewirken. Da sich immer noch wenige einschlägige Beiträge in ihrem grundsätzlichen Vorhaben dem Metapherngebrauch im Vergleich des Deutschen mit anderen Sprachen widmen, stellt die vorliegende Paralleltextranalyse einen der noch relativ seltenen Versuche dieser Art dar. Die deutsch-, polnisch- und ungarischsprachigen Autoren der Kommentareinstiege betrachte ich als jeweils eine spezifische ‚journalistische Diskursgemeinschaft‘, mit einem sie verbindenden Sprachsystem, mit einer sie kennzeichnenden Schreibkultur und charakteristischen Vertextungsroutinen, die diese Diskursgemeinschaft von den anderen unterscheiden. Die drei ‚journalistischen Diskursgemeinschaften‘ sind teilweise auch von den überdachenden Kulturen geprägt. Vor diesem Hintergrund habe ich in Bezug auf die vorliegende Untersuchung folgende Hypothese aufgestellt: Die Reflexion des Kosovo-Krieges manifestiert sich im Metapherngebrauch der Kommentareinstiege der drei journalistischen Diskursgemeinschaften – intertextuell betrachtet – jeweils unterschiedlich. Doch bestätigen die Ergebnisse der Paralleltextranalyse diese Hypothese nur teilweise: In den Kommentareinstiegen der deutsch- und der polnischsprachigen Diskursgemeinschaft konnten jeweils unterschiedliche, intertextuell wirkende metaphorische, diskursgemeinschaft-spezifische Konzepte eruiert werden. Demgegenüber lassen sich die im ungarischsprachigen Korpus ermittelten intertextuellen metaphorischen Konzepte auch bei anderen zwei Diskursgemeinschaften feststellen. Geradezu dieses Ergebnis manifestiert m. E. den internationalen Charakter des behandelten Presse-Diskurses.

0. ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

Jelen tanulmányban a koszovói háború körül kialakult sajtódiskurzussal foglalkozó nyelvészeti kutatásomnak egy részét tárgyalom: A német, lengyel és magyar nyelvű kommentárok kezdésén¹ végzett ‚parallelvizsgálat‘ (vö. Spillner 1981: 241–242) eredményeit mutatom be az intertextualitás szempontjából, amely metaforák használata által jött létre.

¹ A ‚kommentárok kezdésén‘ a mindenkori címet és az első bekezdést értem.

A koszovói konfliktus sajtódiskurzusával foglalkozó nyelvészeti elemzések spektruma igen nagy, mivel a kulcsszavak vizsgálatától (vö. Žuljević 2002 és 2004) az argumentáció elemzésein keresztül (vö. Lüger 2001; Žuljević 2004) a komplex diskurzuselemzésekig (vö. Jäger és Jäger [szerk.] 2002) terjed. E nyelvészeti vizsgálatok többsége egynyelvű (azaz német nyelvű) empirikus anyagon alapszik. Ritkábban jelennek meg a nyelvi és kommunikációs kultúráról összehasonlítható jellegű publikációk (vö. Lüger 2002).

I. ,DISKURZUS' – A FOGALOM MEGHATÁROZÁSA

Manapság a ,diskurzus' fogalmát kétféleképpen értelmezik: az egyik álláspont szerint ,diskurzuson' **a beszélt nyelv, a szóbeli kommunikáció** értendő. Ez az angol–amerikai hagyománynak megfelelő konverzációelemzés diskurzusfogalma (vö. Fraas und Klemm 2005: 2), amely az itt tárgyalandó parallelvizsgálat szempontjából kevésbé releváns. Ezért előre kell bocsátanom, hogy a másik álláspont mellett maradok: Ezen álláspont szerint a ,diskurzus' **azonos témakörrel foglalkozó szövegeket** jelent. Az ehhez a koncepcióhoz tartozó nyelvészeti kutatások arra a diskurzusfogalomra építenek, amely Michael Foucault filozófiájából származik: Foucault ,diskurzuson' állítások komplex rendszerét érti, a tudás specifikus konstellációit. Ezt a diskurzusfogalmat többféle nyelvészeti irányzat is figyelembe veszi, mindenek előtt pl. Dietrich Busse történeti szemantika-programja és a heidelbergi/mannheimi kutatócsoport (vö. pl. Busse 1987, Busse und Teubert 1994; Hermanns 1995).

I.1. A ,diskurzus' definíciója

A Michael Foucault diskurzusfogalmára építő nyelvészeti irányzatok egyike (Busse és Teubert 1994: 14) nyomán ,diskurzuson' értem „az összes olyan szöveget, amelyik egy adott tárggyal, témával, tudáskomplexummal vagy koncepcióval kutatási témaként foglalkozik” és „explicit vagy implicit (szöveg- vagy kontextus-szemantikailag feltárható) utalások által egymásra vonatkozik”.

I.2. A vizsgálat korpusza: sajtókommentárok mint diskurzustípus

Írásomban a Koszovó-sajtódiskurzusnak csak egy részletével foglalkozom – a fenti definíció értelmében a koszovói háborút tárgyaló összes sajtószöveg csak egy kisebb mennyiségével.² Az általam vizsgált, a német, lengyel és magyar nyelvű kommentárok kezdéseiből álló kisebb szöveggyűjtemény egy specifikus diskurzustípust képez, amely az idevágó irodalom értelmében következőképpen jellemezhető:

- A társadalmi, politikai, illetve történelmi összefüggések szerint a vizsgált típus **normadiskurzushoz** tartozik. Wichter (1999: 269) szerint: „Normadiskurzus indul az állami hatóságok, bíróságok döntései alapján illetve, a népszavazás következményképpen”.
- Területi jellegét tekintve a szóban forgó diskurzus egy **nemzetközi** típust képvisel (vö. Wichter 1999: 270).
- A médiába való beágyazottságát tekintve **multimediális** típussal (vö. Heinemann és Heinemann 2002: 115) állunk szemben: a jellemzett kommentárokat részben a nyomtatott és részben az online sajtóból gyűjtöttem össze.
- Végül a vizsgált diskurzus a szövegfajták változatlanóságát, illetve változatoságát tekintve **konstansnak** nevezhető (vö. Heinemann és Heinemann 2002: 115).

I.3. A vizsgált diskurzustípus nyelvészeti jellemzői

Warnke (2002: 10–14) a posztstrukturalista diskurzusfogalom mellett érvelő cikkében diskurzushoz a következő nyelvészeti ismertetőjegyeket rendeli: a) szövegen túl terjedő dimenzió, b) elsődlegesen írásbeli manifesztáció/megnyilvánulás, c) párbeszédes kommunikációs irányultság, d) fokozatos és folyamatos lét.

Ezen ismertetőjelek mindegyike igaznak bizonyul véleményem szerint az elemzett diskurzustípusra. Mindazonáltal a szövegek diskurzusos váltakozásában talán az intertextualitást jelentő párbeszédes kommunikációs irányultság a legfontosabb nyelvészeti ismertetőjel a szóban forgó parallelvizsgálat szempontjából. Manapság

² A vizsgálat korpusza 90 német, lengyel és magyar nyelvű sajtókommentár kezdéseiből áll össze (30–30 nyelvi korpuszként). Minden kommentár témája a koszovói háború. A kommentárokat három-három német, lengyel és magyar nyelvű napi, illetve hetilapból vagy magazinból merítettem (német: „Die Welt“, „Die Zeit“, „Der Spiegel“; lengyel: „Gazeta Wyborcza“, „Polityka“, „Przekrój“; magyar: „Magyar Hírlap“, „168 óra“, „HVG“). A korpusz – három kommentár kivételével – az 1999.III.24. és 1999.VI.10. közötti időszakból származik.

több nyelvész is intertextualitásnak tekinti a szövegek közötti formális és tartalmi összekapcsolódást, amely nem csak a szóismétlés – azaz az idézetek és az eredeti megfogalmazások különféle átalakításai – által jöhet létre, hanem további makrostrukturális eljárások által is, mint pl. az adott érvelési minták, az adott stílus vagy az adott szókincs használata (vö. pl. Wichter 1999: 267–268; Faulstich 2002; Warnke 2002: 5–6). Az itt bemutatandó parallelvizsgálatot tekintve ez azt jelenti, hogy a metaforák használata is hozzájárulhat egy diskurzuson belül az intertextualitás kialakulásához és megerősítéséhez.

2. ,ÚJSÁGÍRÓI DISKURZUS-KÖZÖSSÉG'

Az előbb leírt diskurzust alkotó sajtókommentárok szerzői és szerkesztői nem egyes egyének, hanem újságírókból álló professzionális kollektívák. Ezeket a kollektívákat a német szakirodalom a „Mehrfachautor” fogalommal jellemzi (vö. Bucher 1999: 216). A német, a lengyel és a magyar nyelvű professzionális szerzői és szerkesztői kollektívákat egy-egy specifikus ,újságírói diskurzus-közösségnek' tekintem, amelyet adott nyelvrendszer (a német, a lengyel, vagy a magyar) és egy szövegírói és szövegszerkesztői kultúra kapcsol össze. Ezek a jellemzők különböztetik meg e három ,újságírói diskurzus-közösséget' egymástól.³ Ugyanakkor a három ,újságírói diskurzus-közösség' mindegyike egy öt ,lefedő' kultúrához is tartozik. A szövegekben kifejezésre jutó ,kulturális komponensek'⁴ következképpen komplex összefüggésekből táplálkoznak: a koszovói háború diskurzusa esetében a három diskurzus-közösség kommentárszövegeiben mindig más-más ,kulturális komponensek' nyilvánulhatnak meg: Ez elsősorban olyan közismert tényezőktől függ, mint pl. az illető országok politikai helyzete, földrajzi fekvése és további politikai és történelmi vonatkozások (pl. a három ország NATO-tagsága és pozíciója a NATO-n belül, valamint a koszovói háborúban való részvételének foka és minősége).

³ A ,diskurzusos közösség' szociális csoportként történő jellemzéséhez vö. Bizell (1994: 395) és Pogner (1999: 145).

⁴ A szövegfajta Krause (2000: 50) szerint rendelkeznek kultúrspecifikus vonatkozásban egy ,kulturális komponenssel', „amelyben a nemzeti kultúrának, pszichológiának és az adott társadalomban fennálló politikai, ideológiai és gazdasági viszonyoknak az alkotó részei tükrözödnék vissza.”

3. HIPOTÉZIS ÉS KÉRDÉSFELTEVÉS

A fenti kifejtésekre támaszkodva az itt bemutatandó parallelvizsgálat eredményeire vonatkozóan a következő hipotézist állítottam fel: A koszovói háborúról való elmélkedés mindegyik ,újságírói diskurzus-közösség' metafora-használatában – az intertextualitás szempontjából nézve – másképpen nyilvánul meg.

Ezzel a hipotézissel összefüggésben azt a kérdést tettem fel, mennyiben állapíthatók meg az intertextualitás szempontjából olyan releváns ,metaforikus koncepciók' (vö. 4. pont), amelyek megkülönböztetik az egyik ,diskurzus-közösség' kommentárjainak kezdéseit a két másik közösség szövegeitől.

4. ,METAFORA', ,METAFORIKUS KONCEPCIÓ'

A ,metaforát' Weinrich (1976: 311 és 319) nyomán mint a szöveg egy részét definiálom, amely konterdetermináló kontextusban⁵ áll. A metaforának egy metaforikus koncepció szolgál alapul (vö. Lakoff és Johnson 2003: 11)⁶, amelyre a kontextust figyelembe vevő interpretáció alapján lehet következtetni. A definíciómban összekapcsolom tehát Weinrich (1976) szövegnyelvészeti koncepcióját Lakoff és Johnson (2003, eredeti: 1980), Lakoff (1987), valamint Johnson (1987) kognitív koncepciójával.

A ,metaforikus koncepció' (ném. „metaphorisches Konzept”) Liebert (1992: 6) szerint egy koncepció-párost feltételez, „melynek második komponensét mint kivetített komponens az első komponensé azonosítja”. Azt a szférát, amelyből a metaforikus koncepció kivetül, Lakoff (1987: 276) ,származási területnek' („source domain”) nevezi. Arra a szférára pedig, amelyre a metaforikus koncepció kivetül, a ,célterület' („target domain”) szakkifejezést használja.

Ezek mellett a kognitív metaforaelméleti szakkifejezések mellett Weinrich alapján a ,képkibocsátó' (,Bildspender') és a ,képbefogadó' (,Bildempfänger') terminusokat is használom.

⁵ Vö. Weinrich (1976: 311): A metafora azon alapul, hogy a determinációelvárás, amely egy (metaforikusan használt) szónál keletkezik, nem teljesül a szokatlan kontextus miatt, amelyben az adott szó megjelenik.

⁶ A szerzők (Lakoff és Johnson 2003: 11) a metaforákat metaforikus koncepcióknak tekintik, amelyek az emberi érzékelést, gondolkodást és cselekvést strukturálják: „Ha, mint ahogyan feltételezzük, koncepciórendszerünk a legnagyobb részben metaforikusan megalapozott, akkor a gondolkodásunk jellege, a tapasztalásunk és mindennapi cselekvésünk a metafora dolga.”

4.1. Metaforák osztályozása

A vizsgálatom során megállapított metaforák osztályozásában a Baldauf (1997)-féle klasszifikációt vettem alapul. A szerző a Lakoff és Johnson 1980-as monográfiájában angol nyelvi anyagon szemléltetett metaforák csoportosítását újítja meg azáltal, hogy egységesítéseket hajt rajta végre, valamint kiegészíti Lakoff és Johnson további kutatási eredményeivel és végül azt német nyelvű empirikus anyagon szemlélteti. Baldauf négy csoportra osztja a metaforákat: jelzőmetaforák, ontologikus metaforák, képsematikus metaforák és konstellációs metaforák. Ezt a négyféle csoportot egy terjedelmes, a jelenkori német sajtóból merített korpuszon meggyőzően mutatja be. A Baldauf-féle osztályozás univerzális jellegű. Ez azt jelenti, hogy ennek alapján lehetséges analóg osztályozás nyelvi összehasonlító elemzéseknél is.

A paralelvizsgálatom sem a jelzőmetaforák, sem az ontologikus metaforák osztályán belül nem hozott intertextuális jelentőségű eredményeket. Ezért itt csak a képsematikus ill. a konstellációs metaforákra térek ki:

- **képsematikus metaforák** (vö. Baldauf 1997: 122–177): Ezt az osztályt a szerző Johnson (1987) alapján állította fel. Johnson művének fő üzenete az, hogy a jelentés/értelem és a testi tapasztalat szétválaszthatatlanok. Ennek a testhez kapcsolódó szemantikának a középpontját a „képséma” fogalma képezi. A testi tapasztalat területéről a képsematikus metaforikus struktúrák átkerülnek az absztrakt területekre. Így sok metaforikus koncepció pl. a TARTÁLY-TAPASZTALATon (TARTÁLY-SÉMA), az ÚT-TAPASZTALATon (ÚT-SÉMA), a VERTIKALITÁS-TAPASZTALATon: lent/fent (SKÁLA-SÉMA) vagy a KÖZELSÉG/ TÁVOLSÁG-TAPASZTALATon (DISTANCIA-SÉMA) alapul.

A TARTÁLY-SÉMÁ-hoz tartozó EMÓCIÓ TARTÁLY-koncepció pl. Baldauf (1997: 135) szerint a következőképpen jelenik meg a nyelvhasználatban: „Akkor fájdalomában az öngyilkosságra gondol” vagy „Egy kiút a reménytelenségből...”.

Vizsgálatom eredménye, hogy a legtöbb képsematikus metafora a német korpuszban található. A lengyel és a magyar kommentárok kezdéseiben fellelt adatoktól eltérően a német korpuszban fellelhető metaforák intertextuális jelentőséggel bírnak (vö. 5.1.3 fejezet).

- **konstellációs metaforák** (vö. Baldauf 1997: 178–244): Lakoff 1987-ben megjelent „Idealized Cognitive Models” koncepciója alapján Baldauf a meta-

foráknak egy olyan csoportját különbözteti meg, amely sokkal nagyobb információs fokkal rendelkezik mint az előző három csoport és a négy csoport közül a legmagasabb komplexitásfokkal bír. A konstellációs metaforák lényege, hogy „egész konstellációkat, mint pl. a háború-konstellációkat, absztrakt területekre” vetítenek ki (Baldauf 1997: 82). A konstellációs metaforák további fontos jellemzője szelektivitásuk, amely azon a Lakoff és Johnson által leírt jelenségen alapul, hogy a célterület bizonyos szempontjait kiemelik vagy elfedik (vö. Lakoff és Johnson 2003: 18).

Parallelvizsgálatom végeredményeként kiderült, hogy mindegyik nyelvi korpuszban ezen az osztályon belül található a legtöbb metafora. A konstellációs metaforák százalékos részaránya a nyelvi korpuszokon belül fellelt összes metaforát véve a német korpuszban 72%, a lengyelben 79%, a magyarban pedig 75%. A korpuszokban található konstellációs metaforák mindegyik újságírói diskurzus-közösség esetében részben ugyanarról vagy hasonló származási területekről valók, mint a Baldauf által elemzett korpuszban, pl. ‚játék-metafora’, ‚színház-metafora’, ‚sport-metafora’, ‚építmény-metafora’, ‚betegség-metafora’ és ‚közlekedésszerek-metafora’.

Mindazonáltal maradt még nem kevés olyan metafora, amely további, Baldauf által nem feldolgozott származási területekre utal. Ahhoz, hogy ezeknek a metaforáknak a származási területeit megállapítsam, más idevágó empirikus elemzésekre támaszkodtam, illetve ezek hiányában magam neveztem meg az érintett területeket (vö. 5. fejezet).

5. INTERTEXTUÁLIS METAFORIKUS VONATKOZÁSOK

AZ ELEMZETT DISKURZUS TÍPUSÁBAN.

A NÉMET NYELVŰ DISKURZUS-KÖZÖSSÉG KORPUSZA

A három nyelvi korpusz közül a német nyelvű korpusz emelkedik ki leginkább a kifejezett intertextuális metaforikus vonatkozásaival. Ezeknek a vonatkozásoknak a sajátossága a metaforák következő két előfordulási és használati módjában rejlik:

- A metaforáknak egy része olyan területről származik, amelyre csakis a német nyelvű korpuszban található nyelvi példa. Ezek a metaforák olyan koncepciókon alapulnak, amelyeket egy fölérendelt koncepcióval ‚le lehet fedni’ (vö. 5.1.1 és 5.1.2 fejezet).

- A metaforák olyan területekről származnak, amelyekre ebben a korpuszban van a legtöbb adat, és egy széles intertextuális hálót képeznek, mivel több szövegben lépnek fel. Az intertextualitás akkor fejeződik ki a legvilágosabban, ha a metaforák, melyek azonos területekről származnak, ugyanazt a koncepciót idézik fel. Ez a német szövegekben – a lengyel és a magyar korpusztól eltérően – a ‚betegség, orvosság’ és a ‚korszakok, ill. híres személyek a történelemben’ területekről származó metaforákra jellemző.⁷

5.1.1. Konstellációs metaforák, származási terület: ‚halál, halállal kapcsolatos szertartások’

Az erről a területről származó metaforikus koncepciók tartalmilag hasonlítanak egymásra, mint ahogy ezt az alábbi példák mutatják:

(1)

„Mental sehr gut vorbereitet

Der Krieg gegen Serbien, wenn er ausbricht, kann (1) *den Tod*⁸ auch nach Deutschland *tragen*. Dieser Krieg wird kein Fernsehkrieg, wie wir ihn am Golf erlebt, aber eben nicht erlebt haben. [...]

(Die Zeit 1999. március 25., I. old., szerző: Roger de Weck; I.sz. a korpuszban)

Például a fenti szövegben az (1) alatti metafora „*den Tod* auch nach Deutschland *tragen*” – *elviszi a halált* Németországba – A HÁBORÚ HALÁL tartalmú koncepción alapszik. Intertextuális vonatkozások erre a koncepcióra a következő példán láthatók:

(2)

„Verlorene Siege

[...] (1) *Aus der Luft* will die Nato den serbischen Führer noch immer zu einem Kosovo-Abkommen zwingen, nachdem dessen (2) *Schlächter* längst das Land (3) *in Blut* und (4) *Tränen ertränken*. [...]

(Die Welt 1999. április 24., 10. old., szerző: Michael Stürmer; 13.sz. a korpuszban)

⁷ Terjedelemi korlátok miatt nem szemléltetem szöveges példákkal a fenti jelenséget.

⁸ Az összes kiemelés az idézett szövegekben tőlem származik – V.D.E.

A (2) alatti metafora „*Schlächter*“ – „*mészárosok*” a MILOŠEVIĆ KATONÁI MÉSZÁROSOK tartalmú koncepciót idézi fel. A (3) és (4) alatti metafora „*in Blut*“ und „*Tränen ertränken*“ – „*vérbé és könnybe fojt*” jóllehet az ‚emberi test’ területéről valók, ugyanakkor olyan koncepciókon alapulnak, melyek a fenti koncepciót megerősítik: A GYILKOSSÁG VÉR, ill. A GYÁSZ KÖNNY. Ezeket a koncepciókat egy másféle koncepció az alábbi szövegpéldában egészíti ki:

(3)

„Serben gegen Milošević

Seit acht Wochen fallen Tag für Tag Bomben auf Serbien, die das Land längst schwer getroffen haben. Doch Slobodan Milošević (1) *schwieg* beharrlich, und die Bevölkerung schien unerschütterlich zum (2) *Totengräber Serbiens* zu stehen. Die Nato-Angriffe trieben keinen Keil zwischen Volk und Diktator. Verstockt (3) *schwieg* Serbien. [...]“ (Die Welt 1999. május 20., I. old., szerző: Thomas Schmidt; 22.sz. a korpuszban)

A (2) alatti metaforából „*Totengräber Serbiens*“ – „*Szerbia sírásója*” következtetni lehet a MILOŠEVIĆ EGY SÍRÁSÓ tartalmú koncepcióra.

A fenti 1–3. szövegpéldákon szemléltetett koncepciókat egy általánosabb koncepcióhoz lehet sorolni, éspedig A HÁBORÚ ERŐSZAKOS BŰNCSELEKMÉNY koncepcióhoz.⁹

5.1.2. Konstellációs metaforák, származási terület:

‚hallgatás/beszéd mint kommunikációs viselkedés’

Ez, a szakirodalomban tudomásom szerint még fel nem dolgozott származási terület csak a német nyelvű korpuszban jellemző a metaforák használatára: az erről a területről származó metaforák intertextuális hálót alkotnak, amely AZ ÁLLHATATOS POLITIKAI VISELKEDÉS HALLGATÁS tartalmú koncepción alapszik. Ehhez először is hozzátapad a már idézett 3. számú szövegpéldában az (1)-es metafora: „*Slobodan Milošević (1) schwieg beharrlich*“ – „*Slobodan Milošević állhatatosan hallgatott*”, ill. a (3)-os metafora: „*Verstockt schwieg Serbien*“ – „*Szerbia konokul hallgatott*”. A 4. és az 5. számú szövegpélda megtekintésénél az lehet a benyomásunk, hogy még mindig ugyanazt a szöveget olvasunk, annyira feltűnőek az intertextuális vonatkozások: a 4. számú szövegpéldában szereplő (3)-os metafora „*sein*

⁹ Egy hasonló koncepció található Lakoff 1992-es cikkében az Öbölháborúra vonatkozó metaforák használatára vonatkozóan.

Schweigen” – „az ő *ballgatása*” képkibocsátóként szerepel Milošević politikai viselkedésére vonatkozóan:

(4)

„Milošević, allein

(1) *Der Löwe*, scheint es, verläßt (2) *die Höhle*. Seit die Nato Einsätze gegen Serbien fliegt, hat Milošević im wesentlichen abgewartet. Als ginge ihn die täglich zunehmende Zerstörung der gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Infrastruktur nichts an, harrete er aus, (3) *sein Schweigen* nahm fast gespenstische Züge an. [...]

(Die Welt 1999. április 14., online-verzió, szerző: Thomas Schmid; 7. sz. a korpuszban)

Ugyanaz a képkibocsátó ismétlődik az 5. számú példában a (3)-os metaforánál: „*Schweigen*” - „*ballgatás*”:

(5)

„Was steckt (1) in Drašković?

Zwei Tage lang hat der Westen gerätselt, wie der verwegene Vorstoß des ehemaligen Oppositionellen und jugoslawischen Vizepremiers Vuk Draskovic einzuschätzen sei, der anbot, Schutztruppen unter UN-Mandat ins Land zu lassen, der harsche Kritik übte an den Lügen und dem selbstgerechten (2) *Autismus* des Belgrader Regimes. Hatte Draskovic als Vorhut von Milošević und mit gedecktem Scheck die Reaktionen im Westen sondiert, oder handelte er auf eigene Rechnung, um sich dem Westen als möglicher Gesprächspartner der Zukunft anzudienen? Zwei Tage kam nichts als (3) *Schweigen* aus dem Belgrader Präsidentenpalast, dann gab die Absetzung Draskovic die Antwort. [...]

(Die Welt 1999. április 30., online-verzió, szerző: Katja Ridderbusch; 15.sz. a korpuszban)

5.1.3. Képsematikus metaforák

Mint fentebb említettem, a legtöbb képsematikus metaforát a német nyelvű korpuszban találtam. A német nyelvű kommentárok kezdéseiben a TARTÁLY-METAFORÁK intertextuális hálót képeznek. Az itt már idézett szövegpéldák közül a következő metaforáról beszélhetünk:

- Az 5. sz. példában: (I)-es metafora: "Was (I) steckt in Draskovic?" – „Mi bújkál Draskovicban”. Konceptió: AZ EMBEREK TARTÁLYOK AZ ÉRZÉSEK, EMOCÍÓK SZÁMÁRA (ehhez a koncepcióhoz vö. Johnson 1987: 59; Baldauf 1997: 134–135; Drewer 2003: 127–128).

Ezenkívül más, itt nem idézett kommentárok kezdéseiben is találhatók TARTÁLY-METAFORÁK, mint pl.:

- „Rückfall in die Steinzeit” – „Visszazuhanás/Visszatérés/ a kőkorszakba”. Konceptió: A KORSZAKOK TARTÁLYOK (Der Spiegel 1999. április 12., 26. old., szerző: Rudolf Augstein; 6.sz. a korpuszban; egy hasonló koncepcióhoz vö. Baldauf (1997: 129: ZEITABSCHNITTE SIND BEHÄLTER),
- „schlitterten die USA immer tiefer in einen Krieg;” - „Az USA egyre jobban belecsúszott a háborúba”. Konceptió: A HÁBORÚ EGY TARTÁLY (Der Spiegel 1999. április 19., 29. old., szerző: Joachim Hoelzgen; 10.sz. a korpuszban; egy hasonló koncepcióhoz vö. Baldauf 1997, 132: LEBENSUMSTÄNDE/SITUATIONEN SIND BEHÄLTER).

A lengyel nyelvű diskurzus-közösség korpusza

A metaforikus intertextualitás a lengyel nyelvű diskurzus-közösség szövegeiben kevésbé gazdag, mint a német nyelvű kommentárookban, de itt is megállapíthatók jellegzetes intertextuális hálók, melyek a kommunikációs kultúrát tekintve fontosok.

5.2.1. Konstellációs metaforák, származási terület: ‚Közlekedés’

A ‚közlekedés-metaforák’, melyek a lengyel nyelvű korpuszban lelhetők fel, A POLITIKAI SZÖVETSÉGEK BEN VALÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS EGY KÖZÖS UTAZÁS tartalmú átfogó koncepción alapulnak.

Az alábbi szövegpéldán – az elsőt kivéve – mindegyik metafora ehhez a koncepcióhoz tartozik, tehát: a (2) „na stacji kolejowej” – „a pályaudvaron”, (3) „wskoczyć do pociągu” – „felugrani a vonatra”, (4) „wsiedli śmy do NATO” – „felszálltunk a NATO-ra”, (5) „pasażer” – „utas”, (6) „zawiodowca stacji” – „állomásfőnök”, (7) „jedziemy do Kosowa” – „Koszovóba utazunk” (8) „wysiadać” – „kiszállni” (9) „z odjazdem” – „az elutazással”.

(6)

„W bałkańskim (I) kotle

Nadmierny pośpiech (2) na stacji kolejowej niesie ze sobą nadmierne ryzyko. Otóż można (3) wskoczyć do pociągu, który odjeżdża tam, do-

kąd jechać wcale nie mieliśmy ochoty. Ledwo (4) *wsiadliśmy* do NATO, ledwo poczuliśmy się jak z dawna oczekiwany (5) *pasażer* – powitania, buźka, hymny, a tu (6) *zawiadawca stacji* oświadcza: (7) *jedziemy do Kosowa*. Głupio (8) *wysiadać*, gdy się wydaje, (9) że z *odjazdem* czekali tylko na nas. [...]“
(Przekrój 1999 április 11., 6. old., szerző: Jerzy Piekarski; 11.sz. a korpuszban)

A következő kommentárok kezdéseiben a 7. számú szövegpélda (1)-es metaforája: „*na pokładzie*” – „*a fedélzeten*” és a 8. számú szövegpélda (2) metaforája: „*korek*” – „*közlekedési dugó*” intertextuális összefüggést alkotnak az előbbi 12. számú szöveggel:

(7)

„Trzecia opcja

Witamy (1) *na pokładzie!* Po raz pierwszy podpis Rosji figuruje obok innych podpisów państw NATO pod dokumentem dotyczącym wojny na Bałkanach. [...]“

(Gazeta Wyborcza 1999. május 7., 3. old., szerző: Leopold Unger; 15.sz. a korpuszban)

(8)

„Nie cofać się

(1) *Balet dyplomatyczny...* Tak określają Francuzi obecny (2) *korek* (Czernomyrdin i Schröder w Pekinie, Chirac i Talbott w Moskwie, Fisher na Bałkanach) na (3) *scenie* dyplomatycznej. [...]“

(Gazeta Wyborcza 1999 május 11., 4. old., szerző: Leopold Unger; 19.sz. a korpuszban)

A POLITIKAI SZÖVETSÉGEKBEN VALÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS EGY KÖZÖS UTAZÁS tartalmú átfogó koncepcióhoz tartalmilag közel áll egy (itt nem idézett szövegben levő) másikhoz: A BÉKESZERZŐDÉS EGY FÉLIG NYITOTT SOROMPÓ. Habár a szerzők erre a koncepcióra már a kommentár címében utalnak: „*Uchylony szlaban*” – „*Félig nyitott sorompó*“ (Polityka 1999. június 12., 16. old., szerző: Witold Pawłowski; 29.sz. a korpuszban), a koncepció tartalmára csak a szöveg egy távolabbi részének kontextusából lehet biztosan következtetni.

5.2.2. Konstellációs metaforák, származási terület: ‚vallás‘

Jóllehet Zhu (1993: 191) német nyelvű politikai újságszövegekből összeállított korpuszának empirikus elemzése során arra az eredményre jut, hogy a ‚vallás‘ mint származási terület az újságírók kedvenc területe, a parallelvizsgálatom német nyelvű korpuszában még sincs adat erről a területről származó metaforákra.

Ahogy az adatok összehasonlításából következtethető (német korpusz: -, lengyel korpusz: 3, magyar korpusz: 1), itt csak a lengyel korpusz esetében lehet szó intertextualitásról. Annál is inkább, mert ez a három adat három különböző szövegben szerepel:

(9)

„Bałkany: zamiary podług sił

[...] Tymczasem z bałkańskiej rewizji granic wyszły państwa [...] – prócz przodującej we wszystkim Słowenii – z deficytem demokracji. Brakuje jej w Chorwacji, Bośni, Macedonii. Albanii, nie mówiąc o Serbii, karnie odsuniętej od (I) *pańskiego stołu*, póki rządzi nią Slobodan Milošević. [...]

(Polityka 1999. augusztus 7., 13. old., szerző: Witold Pawłowski; 30.sz. a korpuszban)

A „*pański stół*” (= az Úrasztala) lengyel kifejezés a fenti példában szokatlan kontextusban áll: „nie mówiąc o Serbii, karnie odsuniętej od (I) *pańskiego stołu*” – „nem is beszélve Szerbiáról, amelyet büntetésből távolítottak el az *úrasztalától*”. A kontextus azért szokatlan, mert a kifejezés a magyar nyelvhez hasonlóan állandósult szókapcsolatban jelenik meg: *przystąpić do pańskiego stołu*, azaz az *Úrasztalához járul* (vö. Piprek et al. 1974: 676; Juhász et al. 1982: 62). Az olvasó az utóbbi állandó szókapcsolatra asszociálva a fenti szöveg kontextusában tehát A DEMOKRÁCIA SZENT metaforikus koncepcióra gondol.

Ugyanerre a metaforikus származási területre vonatkozóan két újabb metaforikus koncepciót¹⁰ állapítottam meg:

- A SZUVERENITÁS SZENT: a „**Wojna o pokój**” – „**Háború a békéért**” kommentárból (Polityka 1999. április 3., 16–17. old., szerző: Marek Ostrowski; 7.sz. a korpuszban),

¹⁰ Tekintettel a helykorlátra nem idézem itt a teljes szövegpéldákat.

- A POLITIKAILAG MÁSKÉPPEN GONDOLKODÓK ÁTKOZOTTAK: a „Wyznanie potępienego” – Az átkozott vallomása” kommentárból (Przekrój 1999 május 9., 6. old., szerző: Jerzy Piekarczyk; 17.sz. a korpuszban).

A magyar nyelvű diskurzus-közösség korpusza

A német és lengyel nyelvű korpuszban megállapított diskurzus-közösségeken belüli metaforikus intertextualitással szemben a magyar szerzők kommentárjainak a kezdéseiben nincsenek olyan metaforikus hálók, amelyek csak a magyar korpuszra jellemzőek. Jóllehet a magyar szövegekben az 'emberi test' származási területről található a legtöbb konstellációs metafora (német korpusz: 4, lengyel korpusz: 5, magyar korpusz: 8), de ezek a metaforák nem kötnek össze lényegesen több szöveget, mint a német vagy lengyel nyelvű korpusz esetében.

A magyar nyelvű korpuszban a 'játék', a 'televízió' és a 'filmipar' területekről származó metaforák sokkal szélesebb intertextuális hálót képeznek, mint a német nyelvű korpuszban. Itt a német nyelvű szövegektől eltérően hasonlóságot találtam a magyar és lengyel nyelvű korpusz között: Míg a német korpuszban nem találhatóak a 'játék' területről származó metaforák, addig a magyar és a lengyel szövegekre jellemzők az intertextuális utalások A HÁBORÚ EGY (SZERENCSE)JÁTÉK tartalmú koncepción belül. Ezenfelül még egy közös vonás vehető észre a magyar és a lengyel szövegekben: A 'televízió, filmipar' származási területekhez köthető metaforák A HÁBORÚ EGY LÁTVÁNYOS TÉVÉDARAB közös koncepciót idézik fel. Mindezek alapján kétféle intertextualitást különböztettek meg: egy diskurzus-közösségen belüli – azaz intern (mint ahogy ezt már az eddigi példákon szemléltettem) – és egy diskurzus-közösségen kívüli – azaz extern intertextualitást. Utóbbi akkor áll fenn, ha két vagy több diskurzus-közösség szövegei metaforikus háló(k) által kapcsolódnak egymáshoz, mint a magyar és a lengyel nyelvű korpusz esetében.

A következőkben mind a kétféle intertextualitást bemutatom néhány, mindkét korpuszból merített szövegrészen, és pedig A HÁBORÚ EGY (SZERENCSE)JÁTÉK tartalmú koncepción alapuló metaforák példáján:

diskurzus-közösségen belüli, azaz intern intertextualitás

(10)

„(I) Játsszadózás

Kétségbeesett és talán döbrent szabadkai polgármestert mutatott hétfőn este az egyik magyar televíziócsatorna híradója. Kasza József, aki egyúttal elnöke is a Vajdasági Magyar Szövetségnek, a NATO washingtoni csúcserkeztetének döntését kommentálva földült arccal

azt mondta, hogy háromszázezer magyar sorsával fognak (2) játszani, ha Jugoszlávia fölé Magyarországról is fölszállhatnak a NATO csapásmérő gépei'. [...]"

(Magyar Hírlap 1999. április 28., 7. old., szerző: Várkonyi Tibor; 10.sz. a korpuszban)

Az (1)-es és a (2)-es metafora: a *Játszadózás és játszani* intertextuális hálóban állnak további metaforákkal együtt a magyar korpuszban: „*Nagypályás már a játék*” (Magyar Hírlap, 1999. március 25., 7. old., szerző: Mélykúti Nagy Edit; 2.sz. a korpuszban); „*Délszláv dominó*” (Magyar Hírlap, 1999. március 29., 7. old., szerző: Mélykúti Nagy Edit; 3.sz. a korpuszban); „*Játék a rúzzel*” (168 óra, 1999. április 29., online verzió, szerző: Buják Attila; 12.sz. a korpuszban).

- diskurzus-közösségen kívüli, azaz extern intertextualitás

A fent bemutatott diskurzus-közösségen belüli, azaz intern intertextualitás, amely a magyar nyelvű korpuszban A HÁBORÚ EGY (SZERENCSE)JÁTÉK tartalmú koncepción alapul, diskurzus-közösségen kívüli, azaz extern intertextualitássá épül ki, mivel a lengyel nyelvű kommentárok kezdéseiben ugyanezen a koncepción alapuló metaforák találhatók: „*gry dyplomatycznej*”- *diplomatikus játékot* (Polityka 1999. május 15., 15. old., szerző: Marek Ostrowski; 20.sz. a korpuszban), „*pokerzysta*”, „*o grze*” – *pókerjátékos*, ill. *a játékról* (Gazeta Wyborcza 1999. június 8., 13. old., szerző: Leopold Unger; 28.sz. a korpuszban).

6. ÖSSZEGZÉS

A bevezetőben azt a hipotézist állítottam fel, hogy a koszovói háborúról való elmélkedés mindegyik újságírói diskurzus-közösség metafora-használatában – az intertextualitás szempontjából nézve – másképpen nyilvánul meg. Összefoglalva megállapítható, hogy az elemzés eredményei a fenti hipotézist nagymértékben alátámasztják: A német és a lengyel nyelvű diskurzus-közösség kommentárjainak kezdéseiben fellelhetők olyan intertextualisan ható jellegzetes metaforikus koncepciók, amelyek megkülönböztetik ezen diskurzus-közösségek szövegeit a másik két közösség szövegeitől. Kiemelendő, hogy a német nyelvű korpuszban található legtöbb ilyen koncepció.

Ugyanakkor a magyar nyelvű korpusz alapján kapott eredményekre vonatkozóan a fenti hipotézis részben cáfolandó: a magyar korpuszban megállapított dis-

kurzus-közösségen belül intertextuálisan ható metaforikus koncepciók egyben diszkurzus-közösségen kívül is hatnak, mivel az adott magyar szövegeket a lengyel diszkurzus-közösség néhány szövegével metaforikusan kapcsolják össze. Véleményem szerint éppen ez az eredmény támasztja alá az általam elemzett diszkurzustípus nemzetközi jellegét.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baldauf, Christa (1997): *Metapher und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt/Main etc. (= *Sprache in der Gesellschaft*; Bd. 24).
- Bizzell, Patricia (1994): *Discourse community*. In: von Allan C. Purves [Hrsg.]: *Encyclopedia of English studies and language arts*. New York, 395–397.
- Bucher, Hans-Jürgen (1999): *Sprachwissenschaftliche Methoden der Medienforschung*. In: Joachim-Felix Leonhard et al. (Hrsg.): *Medienwissenschaft. Ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen*. Berlin – New York (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 15.1), 213–231.
- Busse, Dietrich (1987): *Historische Semantik. Analyse eines Programms*. Stuttgart.
- Busse, Dietrich/Teubert, Wolfgang (1994): *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik*. In: Dietrich Busse et al. [Hrsg.]: *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte*. Opladen, 10–28.
- Drewer, Petra (2003): *Die kognitive Metapher als Werkzeug des Denkens. Zur Rolle der Analogie bei der Gewinnung und Vermittlung wissenschaftlicher Erkenntnisse* Tübingen (= *Forum Fachsprachen Forschung*; Bd. 62).
- Faulstich, Katja (2002): „Es gibt viel Raum diesseits des Rubikon“. *Diskursanalytische Untersuchung des Begriffs *Leben* im Umfeld der 2. Berliner Rede des Bundespräsidenten Johannes Rau*. In: Adamzik, Kirsten [Hrsg.]: *Texte · Diskurse · Interaktionsrollen: Analyse zur Kommunikation im öffentlichen Raum*. Tübingen (= *Textsorten*; Bd. 6), 19–40.
- Foucault, Michel (1981): *Archäologie des Wissens*. Übers. von Ulrich Kühpen. Frankfurt/Main.
- Foucault, Michel (2003): *Die Ordnung des Diskurses*. Übers. von Walter Seitter. 9. Aufl. Frankfurt/Main.
- Fraas, Claudia/Klemm, Michael (2005): *Diskurse – Medien – Mediendiskurse. Begriffserklärungen und Ausgangsfragen*. In: Fraas, Claudia/Klemm, Michael [Hrsg.]: *Mediendiskurse: Bestandsaufnahme und Perspektiven*. Frankfurt/Main (= *Bonner Beiträge zur Medienwissenschaft*; Bd. 4), 1–8.
- Heinemann, Margot/Heinemann, Wolfgang (2002): *Grundlagen der Textlinguistik: Interaktion – Text – Diskurs*. Tübingen (= *Reihe germanistische Linguistik*, Bd. 230: *Kollegbuch*).
- Hermanns, Fritz (1995): *Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form historischer Semantik*. In: Gardt, Andreas [Hrsg.]: *Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen: Gegenstände, Methoden, Theorien*. Tübingen: Niemeyer (= *Reihe Germanistische Linguistik*; Bd. 156), 69–101.
- Jäger, Siegfried/Jäger, Margarete [Hrsg.] (2002): *Medien im Krieg. Der Anteil der Printmedien an der Erzeugung von Ohnmachts- und Zerrissenheitsgefühlen*. Duisburg.
- Johnson, Mark (1987): *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago/London.

- Juhász, József et al. (1982): Magyar értelmező kéziszótár, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Krause, Wolf-Dieter (2000): Text, Textsorte, Textvergleich. In: Kirsten Adamzik [Hrsg.]: Textsorten: Reflexionen und Analysen. Tübingen (=Textsorten 1), 45–76.
- Lakoff, George (1987): Women, Fire, and Dangerous Things. Chicago/London.
- Lakoff, George (1992): Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the gulf. In: Pütz, Martin [Hrsg.]: Thirty years of linguistic evolution. Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday. Amsterdam, 463–481.
- Lakoff, George/Johnson, Mark (2003): Leben in Metaphern. Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern. Aus dem Amerikanischen übersetzt von Astrid Hildebrand. 3. Auflage. Heidelberg. Titel des Originals: Metaphors We Live By. Chicago and London 1980.
- Liebert, Wolf-Andreas (1992): Metaphernbereiche der deutschen Alltagssprache: Kognitive Linguistik und die Perspektiven einer Kognitiven Lexikographie. Frankfurt am Main (= Europäische Hochschulschriften: Reihe I, Deutsche Sprache und Literatur; Bd. 1355).
- Lüger, Heinz-Helmut (2001): Akzeptanzwerbung in Pressekommentaren. In: Breuer, Ulrich / Korhonen, Jarmo [Hrsg.]: Mediensprache • Medienkritik. Frankfurt/Main (= Finnische Beiträge zur Germanistik; Bd. 4), 207–224.
- Lüger, Heinz-Helmut (2002): Berichten und Argumentieren im Konflikt. Akzeptanzwerbung, Desinformation und „rhetorischer Overkill“ In: Pohl, Inge [Hrsg.]: Semantische Aspekte öffentlicher Kommunikation. Frankfurt am Main (= Sprache – System und Tätigkeit; Bd. 44), 339–468.
- Piprek, Jan et al. (1974): Großwörterbuch Polnisch-Deutsch. Band II. Leipzig.
- Pogner, Karl-Heinz (1999): Textproduktion in Diskursgemeinschaften. In: Jacobs, Eva-Maria et al. [Hrsg.]: Textproduktion. Hypertext, Text, KonText. Frankfurt/Main (= Textproduktion und Medium; Bd. 5), 145–158.
- Spillner, Bernd (1981): Textsorten im Sprachvergleich. Ansätze zu einer kontrastiven Textologie. In: Wolfgang Kühlwein et al. [Hrsg.]: Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft. Akten des Internationalen Kolloquiums Trier/Saarbrücken 25.–30. 09. 1978. München, 239–250.
- Warneke, Ingo (2002): Texte in Texten – Poststrukturalistischer Diskursbegriff und Textlinguistik. In: Adamzik, Kirsten [Hrsg.]: Texte • Diskurse • Interaktionsrollen: Analyse zur Kommunikation im öffentlichen Raum. Tübingen (= Textsorten; Bd. 6), 3–17.
- Weinrich, Harald (1976): Sprache in Texten. Stuttgart.
- Wichter, Sigurd (1999): Gespräch, Diskurs und Stereotypie. In: Zeitschrift für Germanistische Linguistik 27(1999), 261–284.
- Zhu, Xiaoran (1993): „Wenn sich das Gras bewegt, dann muß auch der Wind blasen!“: Studien zur Metapher in der deutschen politischen Pressesprache – unter besonderer Berücksichtigung der China-Berichterstattung. Frankfurt/Main (= Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft; Bd. 17).
- Zuljević, Snježana (2002): Schlüsselwörter (im politisch-öffentlichen Sprachgebrauch der serbokroatischen Sprache) in der Zerfallsphase Jugoslawiens. Eine Diskursanalyse. In: Pohl, Inge [Hrsg.]: Semantische Aspekte öffentlicher Kommunikation. Frankfurt/Main, 165–228. (= Sprache– System und Tätigkeit; Bd. 44).
- Zuljević, Snježana (2004): Welches Jugoslawien? Eine Diskursanalyse journalistischer Texte aus den Jahren 1988/89. Frankfurt/Main (= Sprache – System und Tätigkeit; Bd. 51).

X 69641